

NEURODIVERSITET OG LITTERATUR

Lykkens fænomenologi, sansningernes politik og Sylvia Plaths tulipaner

Nu sprænges jeg i stykker, der flyver omkring som køller.
En vind af en sådan voldsomhed
Vil ikke tåle nogen tilskuere: Jeg må skrike.

— Sylvia Plath, "Elmetræ"¹

I *The Promise of Happiness* diskuterer Sara Ahmed den psykologiske lykkeforsknings begreb om *flow*. *Flow*, skriver begrebets bagmand, er navnet på en tilstand, hvor "et menneskes krop eller sind strækkes til det yderste i en villet bestræbelse på at udføre noget vanskeligt og værdifuldt" (Csíkszentmihályi citeret efter Ahmed 28). For de fleste er den mest lykkebringende aktivitet ikke, sådan som man måske kunne tro, den passive afslapning, men derimod oplevelsen af at skulle anstrenge sig for at gøre noget, man finder værdifuldt, og af at lykkes med det. Ahmed anerkender *flow*-begre-

1 Gennem hele artiklen henviser jeg til Peter Laugesens danske oversættelse af *Ariel*, men flere steder har jeg justeret oversættelsen for at komme så tæt på den originalsproglige ordlyd som muligt. "Elmetræ" findes på både dansk og engelsk i Plath, *Ariel* 43-44, 132-133.

bet og fortolker det som en "nær relation mellem krop og verden", som en beskrivelse af "lykkens fænomenologi" (29). At være i *flow* er følelsen af at være i *sync* med verden, af at man handler og lykkes i den. Udgangspunktet for hendes bog er ikke desto mindre en interesse for de individer, der "ikke er 'i flow'", og som "oplever verden som fuld af modstand" og som "forhindring snarere end befordring" (29). "Verden", skriver hun med en rumlig metafor, "'huser' [simpelthen] nogle kroppe bedre end andre", og der er derfor "brug for en gentænkning af lykke med fokus på, hvordan det er at føle sig stresset af netop de livsmåder, der lukker nogle og ikke andre kroppe ind i rummets flow" (29).

Denne artikel henter inspiration i Ahmeds fænomenologisk orienterede analyse af subjektets modstandsfulde møde med verden. Men hvor Ahmed fokuserer på køns-, seksualitets- og migrationsminoriteters erfaringer, forskyder jeg opmærksomheden i retning af neurominoriteter, det vil sige individer, som oplever sig marginaliseret i mødet med institutioner og fællesskaber, der er indrettet efter neurotypiske behov. Siden slutningen af 1990'erne har en voksende skare af personer med og uden psykiatriske diagnoser (typisk autisme og/eller ADHD) identificeret sig med neurodiversitetsbevægelsen og arbejdet for at udvikle et sprog for neurologisk anderledeshed og dens sociale dynamikker. Det sprog og den tankegang omtales gerne som neurodiversitetsparadigmet, og det har i dag spredt sig i en grad, så det ikke alene er en socialt indigneret bevægelse, men også et kritisk vokabularium, som kulturteoretikere har taget til sig. Mit ærinde i det følgende er at præsentere neurodiversitetsparadigmet og reflektere over, hvordan det kan bringes i frugtbar dialog med litteraturvidenskaben. Til det andet punkt knytter der sig flere principielle vanskeligheder – hvordan undgår man at diagnosticere forfattere og/eller deres tekster? Hvordan kommer man længere end rene repræsentationsstudier? – og dem vil jeg med inspiration fra bl.a. Ahmed forholde mig til principielt, men også mere lavpraktisk i en næranalyse af Sylvia Plaths digt "Tulipaner". Jeg har ikke valgt Plath på grund af hendes biografiske historie med depression og selvmord, men på grund af hendes sanseligt fokuserede beskrivelser af en krop, som er alt andet end i *flow* med verden. En krop, som kan springe itu og flyve omkring i en voldelig storm af køller for at bruge det suggestive

billede fra digtet "Elmetræ". Mit forslag i det følgende er at tilgå krydsfeltet mellem litteratur og neurodiversitet gennem en politiseret forståelse af felternes delte interesse for sansning, for det kropslige møde mellem subjekt og verden.

Men hvorfor, kunne man spørge, overhovedet beskæftige sig med neurodiversitet? Mit litteraturvidenskabelige svar på det spørgsmål udvikler jeg gennem artiklen, men her kommer først et politisk svar:

I 2022 viste en rapport, at 25 % af de indsatte i engelske fængsler havde enten diagnosticeret eller udiagnosticeret ADHD. Til sammenligning vurderer man, at kun 2-4 % af den generelle befolkning har ADHD, hvilket gør, at forekomsten af personer med ADHD er cirka ti gange højere i fængslerne end udenfor ("ADHD in the Criminal Justice System" 1; Chapman 9).² Et dansk studie fra 2017 har draget lignende konklusioner. Blandt en gruppe af 18.798 personer med ADHD, som forskerne fulgte i en periode, blev 12 % fængslet, mens kun 3,5 % af kontrolgruppen af personer uden ADHD blev det (Berger et al. 6). Samme studie konkluderer, "at ADHD er associeret med mellem 50-70 % øget risiko for fornyet dom blandt personer, der har en betinget dom eller en fængselsdom" (Berger et al. 6). Et andet dansk studie viser, at personer med en diagnosticeret autismspektrumforstyrrelse har tre gange højere selvmordsforsøgs- og selvmordsratio end andre danskere, når der justeres for køn, alder og tidsperiode (Kølves et al.). Et studie fra 2021 viste endelig, at kun 22 % af Englands autistiske befolkning var i beskæftigelse på undersøgelsestidspunktet (Chapman 114-115). Med andre ord: Neurodivergente personer har markant højere risiko end neurotypiske for at komme i fængsel, for at ryge tilbage i fængsel efter løsladelse, for at blive arbejdsløse og for at begå selvmord. Det er uretfærdigt, og det burde være en politisk prioritet at ændre de statistikker.

2 Rapporten har givet anledning til en metodisk diskussion inden for feltet, hvor et kritisk metastudie fra 2024 på baggrund af andre inklusionskriterier vurderer, at forekomsten af personer med ADHD kun er tre gange højere i fængslerne end udenfor (Fazel og Favril).

HVAD ER NEURODIVERSITET?

Med Nick Walkers definition er neurodiversitet betegnelsen for "diversiteten blandt menneskelige bevidstheder, de uendelige neurokognitive funktionsmåders variation inden for vores art" (Walker 34). I praksis har den specifikt autistiske erfaring domineret begrebets udvikling, men egentlig er ordet neurodiversitet et forsøg på at italesætte diversitet på det neurokognitive område, ligesom man kan tale om eksempelvis biodiversitet på planteverdenens domæne. Det beslægtede skel mellem neurotypiske og neurodivergente personer betegner dem, hvis neurokognitive funktionsmåde er og ikke er i overensstemmelse med den måde, de fleste af samfundets institutioner er indrettet på (Walker 38-42). Det særlige ved neurodiversitetsbegrebet og dets beslægtede termer er, at her ikke er tale om diagnostiske kategorier udviklet af psykiatriske eksperter, men derimod om ord, som en marginaliseret gruppe har udviklet for at forstå og forandre deres egen situation.³

I dag, knap tredive år efter neurodiversitetsbegrebet blev udviklet, befinder bevægelsen sig stadig i krydsfeltet mellem at ville forandre og at ville forstå, mellem aktivisme og forskning. Der er imidlertid også kommet flere brydningsflader til syne inden for feltet. Informeret af forskning i forbindelserne mellem hjernen og resten af kroppen har nogen foreslået at fokusere på bredere forankrede "bodyminds" i stedet for at fastholde det snævre neurokognitive perspektiv (Frazer-Carroll 8-9). Andre har undersøgt de intersektionelle spørgsmål, der opstår, når forskere og aktivister sammenligner den sociale udgrænsning af neurodivergente med den, andre grupperinger oplever på grund af hudfarve, køn, klasse eller seksualitet (Walker, *Neuroqueer Heresies* 36; Yergeau 5; Loftis, "Dear Neurodiversity Movement" 24). En yderligere brydningsflade handler om betydningen af specifikke ordvalg. Mens hele feltet er forankret i en socialkonstruktivistisk tradition og altså er bevidst om, at sprogbrug har realpolitiske konsekvenser, så fører dén intellektuelle erkendelse til forskellige praktiske og strategiske konklusioner: fra Walkers kontante kritik af det "autistfobiske

3 Se Botha et al. for en god redegørelse for neurodiversitetsbegrebets og -bevægelsens ophav.

bigotteri", der gemmer sig bag det omdiskuterede "person-first-language"⁴ (Walker 91-103), over Frazer-Carrolls diskussion af de lokale, historiske og politiske forskydninger, som både specifikke diagnoser og bredere betegnelser som "galskab" og "mental sygdom" har undergået (Frazer-Carroll 7) til Loftis' opfordring til at udvikle en mindre "vred retorik" for ikke at støde potentielle allierede i kampen for neurokognitiv lighed fra sig (Loftis, "Dear Neurodiversity Movement" 27).

I *Empire of Normality* (2023) forskyder Robert Chapman diskussionen om neurodiversitet endnu en gang. De argumenterer for (Chapman bruger pronominerne de/dem), at de sidste årtiers neurodiversitetsaktivisme hovedsageligt er sket inden for et "liberalt, rettighedsbaseret rammeværk", som nok har ført nogle forbedringer med sig, men som ikke desto mindre synes grundlæggende afmægtigt i mødet med de eksklusions- og ulighedspraksisser, der fortsat gælder i uddannelsessystemet, på arbejdsmarkedet, i retsvæsenet og så videre (Chapman 7). På den baggrund foreslår de en "neurodivergent marxisme", der i højere grad integrerer analysen af den moderne kapitalisme i forståelsen af neurodiversitet. Chapman pointerer, at mens der på Marx' tid foregik én type udbytning og fremmedgørelse af lønarbejderen, så foregår der i dag en anden. 1800-tallets arbejder blev fysisk nedslidt og fremmedgjort af industriarbejdets uendelige repetitioner, men i dag "udøver mange arbejdere kognitivt, opmærksomhedskrævende og emotionelt arbejde", som sygeliggør på en anden måde (Chapman 14). Det moderne arbejdsmarked og dets idealer om omstillingsparathed, personlig netværksskabelse og koncentreret skærmarbejde stiller med andre ord en ny type krav til lønarbejderen og udgrænser i samme nu personer, som har vanskeligt ved at koncentrere sig, når de modtager mange forskelligartede indtryk, som er utrygge ved at skulle forholde sig (halv)personligt og (halv)venskabeligt til professionelle bekendtskaber eller som foretræk-

4 Person-first-language er betegnelsen for den ofte sikkert velmenende tendens til at omtale autister som "personer med autisme" i stedet for simpelthen autister. For Walker og mange andre afslører den sprogbrug en forestilling om autisme som defekt, og han spørger provokerende, om man på tilsvarende vis kunne forestille sig at tale om "personer med sorthed" eller "personer med homoseksualitet".

ker at dygtiggøre sig inden for ét felt eller én arbejdsmetode i stedet for at skifte fra ét til det næste.

Chapmans kapitalismeanalyse trækker eksplicit på Franco "Bifo" Berardis arbejde, men den er også kompatibel, mener jeg, med både Boltanski og Chiapellos *Kapitalismens nye ånd* (1999) og Alain Ehrenbergs *Det udmattede selv* (1998). Den udmærker sig imidlertid ved at kunne forklare, hvorfor antallet af autismediagnoser i England steg med 787 % mellem 1998 og 2018 (Chapman 1), og hvorfor antallet af engelske børn, der tager ADHD-medicin, steg med mellem 300 og 400 % mellem 1992 og 2013 (Chapman 116).

Pointen er ikke, at disse problemer ikke eksisterede forud for post-fordismen, eller at sådan noget som autisme eller ADHD ikke er virkelige handicaps [disabilities]. De er lige så 'virkelige' som diabetes eller demens. Men mens eksisterende typer vanskeligheder eller handicap i nogen grad bunder i atypiske neurologiske udviklinger, så blev mange af dem kraftigt forstærket i denne fase af kapitalismen. Træk, som tidligere var relativt fredsommelige, blev nu associeret med en grad af handicap, mens andre træk, som før kun var minimalt handicapgørende, nu blev det i meget høj grad. (Chapman 117)

Det er vigtigt for Chapman at understrege, at autisme og ADHD eksisterer, og at her for mange personer er tale om svære lidelser, der kræver pædagogisk, medicinsk og/eller økonomisk støtte. Generelt er Chapman kritisk over for antipsykiatribevægelsen og dens arv, fordi den i sin berettigede iver efter at kritisere urimeligt indrettede psykiatriske institutioner samtidig problematiserede selve eksistensen af psykisk sygdom. Også i dag er tvivlen om, hvorvidt ADHD og autisme overhovedet findes, udbredt, og hvis Chapman på den ene side ønsker at mane den uberettigede tvivl til jorden, ønsker de på den anden side samtidig at understrege, at de træk, der kan diagnosticeres som autisme eller ADHD, i særlig grad bliver problematiske eller handicapgørende i mødet med en kapitalisme, som stiller krav om fleksibilitet, omstillingsparathed, netværkskompetencer og opmærksomhed – alt det, med andre ord, som den opmærksomhedsforstyrrede og/eller autisten har svært ved at honorere.

NEURODIVERSITET OG LITTERATUR

Når litterater har spurgt, hvordan neurodiversitetsparadigmet og litteraturvidenskaben bedst kan befrugte hinanden, har svaret gerne taget udgangspunkt i begrebet om repræsentation.⁵ Undersøgelsen er med andre ord begyndt som et studie af, hvordan litterære værker har portrætteret navnlig autistiske karakterer. Loftis præsenterer således sin bog *Imagining Autism: Fiction and Stereotypes on the Spectrum* (2015) som et studie af "forholdet mellem litterære repræsentationer af autisme, kulturelle stereotyper, autistisk kultur og *disability* identitetspolitik" (Loftis 2).⁶ Med udgangspunkt i analyser af "litterære karakterer, der tydeligt er præsenteret som værende på autismespektret, og karakterer som brede læserskarer har mistænkt for at være autistiske", kan hun identificere et antal stereotype fremstillinger af autister: fra "savante" og "supercrups" over "rumvæsener" og "robotter" til "excentriske genier" (Loftis 16-17).

Det er en klassisk indvending imod repræsentationsstudier, at de ikke lader de repræsenterede selv komme til orde, men i stedet fokuserer på andres fortællinger om en given befolkningsgruppe. En sådan kritik ville være malplaceret i Loftis' tilfælde, fordi hun præsenterer sig som autistisk forsker og flere steder bringer egne erfaringer i spil med og imod de stereotyper, hun analyserer. Ikke desto mindre går retorikeren Yergeau, der også præsenterer sig selv som autist, et skridt videre i *Authoring Autism: On Rhetoric and Neurological Queerness* (2017). Yergeau er ikke litterat, men også de

5 For overskuelighedens skyld generaliserer jeg en smule her, og der er naturligvis undtagelser fra den regel, jeg skitserer, se f.eks. Rodas.

6 Handicap er i mange tilfælde den gængse danske "oversættelse" af *disability*, men inden for *disability studies* og neurodiversitetsparadigmet spilles der ofte på en flertydighed i det engelske ord, som er vanskelig at oversætte. Walker skelner, ligesom mange andre, således mellem en medicinsk og en social model i sin forståelse af *disability*. Indenfor den første "refererer *disability* til en svækkelse eller defekt, som ses som lokaliseret i et individs krop og/eller hjerne". I den sociale model, til gengæld, betyder "*disabled* det modsatte af *enabled*". Samfundet er indrettet, så det imødekommer nogle mennesker med et bestemt sæt af træk, behov og evner. Disse privilegerede mennesker er *abled* eller *enabled*" (Walker 61). Se Meyer 58-59 for en diskussion af begrebets uoversættelighed til dansk og Dahl og Falster for et nyere studie, som i nogle tilfælde oversætter *disability* til handicap.

(Yergeau bruger pronominerne *de/dem*) arbejder på et repræsentationsniveau, når de skriver, at samtidige medicinske og kulturelle diskurser om autisme, disse "lortenarrativer", grundlæggende er "retoriske projekter", der "forstår neuroqueerness som en sammenhørende serie af komplekse sociale svækkelser" (Yergeau 3-4). Autismenarrativernes påstand om forbundne svækkelser, fortsætter Yergeau, tænkes at "påvirke områder som relationsdannelse, intention, følelse, seksualitet, kønsidentitet og sansning – ja faktisk alt det, man kunne tænkes at skulle bruge for rigtig at kunne kalde sig en person" (Yergeau 4). Autismenarrativerne er med andre ord "dehumaniserende" (Yergeau 15, 19), og i sit forsøg på at modgå dem foreslår Yergeau en type af autoetnografisk skrift – eller rettere: en "autisttext" eller en "autistetnografi" (Yergeau 24, 26) – som kan give stemme til den autistiske erfaring. Mens der altså hos Loftis er ansatser til at lade det personlige, autistiske perspektiv bryde ind i studiet af litteraturens stereotype repræsentationer af autisme, så er projektet hos Yergeau at gå længere ad den vej for dermed at dekonstruere de dehumaniserende narrativer om autisme i samme nu, som de præsenteres og analyseres.

Det repræsentationskritiske arbejde er nødvendigt og endnu ufærdigt, men her er mit ærinde at foreslå en anden tilgang til krydsfeltet mellem litteratur og neurodiversitet. Betragtet med litteraturvidenskabelige briller foregår repræsentationskritikker typisk på et karakter- eller diskursniveau, og de tilgår gerne litteraturhistorien som et reservoir af mere eller mindre bedagede stereotyper. Den slags er de litteraturhistoriske arkiver rig på, men de gemmer også på meget andet, herunder, med Ahmed, beskrivelser af kroppe, som kun dårligt huses i verden. Som jeg skal vise nedenfor, handler Sylvia Plaths digt "Tulipaner" netop om et friktionsfyldt møde mellem subjekt og verden, men i hendes digt manifesterer friktionen sig gennem nogle voldsomme og overvældende sansninger. Heri ser jeg en vigtig lighed mellem hendes digt og neurodivergente erfaringer af sansemæssig overvældelse. Og med et fokus på sansning – subjektets kropslige møde med verden – ser jeg videre en mulighed for at bygge bro mellem neurodiversitetsparadigmet og litteraturvidenskaben på en måde, hvor litteraturens sprogliggørelse af detaljerede sanseerfaringer kan komme til sin ret, og hvor man kan fastholde, at sansninger kan være overvældende,

men også potentielt åbne for en meget fintmasket registrering af og tilstedeværelse i verden.

Ser man imidlertid først på sansning fra et neurodiversitetsperspektiv, har jeg allerede berørt den generelle forbindelse, Chapman iagttager mellem neurodiversitet og et samfund, der stiller forandrede krav til vores opmærksomhed. I en teknologisk og kommercialiseret opmærksomhedsøkonomi bliver "sensorisk over-modtagelighed" eller "sensoriske processeringsvanskeligheder" (Chapman 115, 117) et problem snarere end en ressource. Samtidig er det bemærkelsesværdigt, at flere af de neurodivergente forskere, jeg trækker på i denne artikel, herunder også Chapman, faktisk omtaler sansemæssige forhold, når de bringer egne erfaringer i spil i deres analyser; når de, med Yergeau, skriver "autistetnografisk". I sin beskrivelse af en vanskelig barndom hedder det hos Chapman: "Jeg oplevede konstant sensoriske processeringsproblemer, der forhindrede min læring. Mine erindringer om skolelektioner handler især om at prøve at kæmpe mig igennem sansemæssige bombardementer i forsøget på overhovedet at høre lærerens stemme" (Chapman 1). Senere lyder det: "Jeg kæmper med skarpt lys og støj, jeg hader rokkende eller spinnende bevægelser, jeg kan ikke fungere i store grupper, hvor der er mange konkurrerende lyde, og min lugtesans overmander mig ofte" (Chapman 115).

I *Imagining Autism* åbner Loftis med en beskrivelse af en hverdagslig situation, hvor hun har sat sig for at se en ubehagelig Youtube-video om et emne, hun føler sig nødsaget til at forstå: "Efter nøje at have sikret mig at lydstyrken var skruet helt ned (høje lyde skræmmer mig, selv når de kommer fra min egen computer), klikkede jeg på videoen" (Loftis 1). I en anden tekst beskriver Loftis sin lede ved at måtte iføre sig sine "inderligt ukomfortable, neurotypisk påkrævede sko" for at kunne varetage sit job som lektor i engelsk litteratur på en kulturelt acceptabel måde (Loftis, "Dear Neurodiversity Movement" 27). Den sansemæssige sensitivitet er altså et genkommende træk i forskningslitteraturens autistetnografiske passager, og den bliver også italesat af Yergeau på et tidspunkt, hvor de samtidig synliggør, hvorfor sansning og sanseforskellighed er centralt for neurodiversitetsbevægelsen.

Mange steder i denne bog vender jeg mig mod det hyperbolske, og de narrativer, jeg skaber om medicinske historier, beretter om intense, sanse-følte oplevelser af dehumanisering. For at være mere præcis: Det, jeg her kalder hyperbolsk, er ikke min hyperbel for hyperbolsk forudsætter en fælles, og ofte neurotypisk, referentialitet. [...] Det, som handicappede [disabled] subjekter kan opleve som trivielt og hverdagsagtigt, kan ikke-handicappede [non-disabled] subjekter opleve som hyperbolsk, og vice versa. Den slags er ikke så meget retoriske forhandlinger, som de er sensoriske eller perceptuelle forhandlinger [...]. (Yergeau 9)

Mennesker sanser og bearbejder sansninger forskelligt. Ud fra én betragtning er der tale om en retorisk forhandling, når vi diskuterer, om støj-niveauet i en beboelsesejendom eller et klasselokale er "for" højt eller ej, men for Yergeau er det vigtigere at påpege den sensoriske forhandling, som også er på spil i den type af diskussion. Her vil det udtalte udgangspunkt, det Yergeau kalder diskussionens referentialitet, gerne være flertallets tærskel for en acceptabel volumen eller et behageligt lysniveau. I et neurodiverst fællesskab vil den referentialitet imidlertid ikke være fælles og dermed, skriver Loftis i en sammenlignelig passage, kan autisme udfordre vores forståelse af bevidsthed, perception og selve ideen om en fælles virkelighed:

Sansemæssige sensibiliteter (f.eks. intense reaktioner på skinnende lys, høje lyde eller tætbe-færdede steder) kan betyde, at to personer (en autistisk og en neurotypisk) kan opholde sig på samme sted, men have fuldstændigt forskellige perceptioner af aktiviteten på det sted. Ingen af dem lider af vrangforestillinger. Ingen af dem har sensoriske svækkelser. Og dog stiller den radikale forskel mellem det, de perciperer, spørgsmål ved selve grundlaget for at tale om en delt virkelighed (Loftis 12).

Hvis Ahmeds kritiske analyser har vist, at man på baggrund af køn, seksualitet og farve kan være på kant med rummets flow og normative lykkeforestillinger, så betoner Loftis, Chapman og Yergeau, at neurominoriteter kan opleve social udgrænsning på grund af atypiske sanseapparater eller sensoriske processeringsproblemer. Heri gemmer sig et element af sansningernes politik: I overensstemmelse med hvilke sensoriske sensibiliteter indrettes fælles rum til eksempelvis arbejde og læring? Og med hvilke typer af sociale konsekvenser? Udover de her nævnte kommer naturligvis andre politiske udfordringer, blandt andet det sociale stigma, der altid ledsager anderledes adfærdsformer, men i det følgende vil jeg fastholde fokus på

sansning, fordi sansning, mener jeg, befinder sig præcist i krydsfeltet mellem neurodiversitet og litteratur.

Hvis det er for generaliserende en påstand, at litteraturen *som sådan* er optaget af at finde sprog for ikke-sproglige sanseerfaringer, så kan i hvert fald passager i mange litterære værker læses som forsøg på at benytte sproget som middel til at gøre subjektive og særegne sanseerfaringer forståelige for andre. Inspireret af Ahmeds begreb om "ulykkens arkiver" (29), det vil sige summen af kulturelle vidnesbyrd om uoverensstemmelser mellem subjektive erfaringer og normative lykkefordringer, tænker jeg på litteraturhistoriens eksempler på sanseformidling som en slags arkiv over skæve, sære, forfærdende og vidunderlige sanseerfaringer. Det arkiv er tilgængeligt for nysgerrige undersøgelser af andre måder at opleve verden på, og det kan dermed være en vigtig ressource i arbejdet med at anskueliggøre, hvad det vil sige, at vi sanser verden radikalt forskelligt. Jeg medgiver, at litterære næranalyser sjældent ændrer verden, men ideen i det følgende er ikke desto mindre at analysere Plaths "Tulipaner" med henblik på at forstå den overvældende sansesituation, digtet sprogliggør. Ved at læse efter litteraturens gengivelser af særegne sanseerfaringer håber jeg, det er muligt at bidrage til løsningen af den udfordring Loftis-citatet foroven antyder, nemlig at styrke "grundlaget for at tale om en delt virkelighed", selv når det synes som om, vi befinder os i forskellige verdener (Loftis 12).

SYLVIA PLATH OG DEN OVERVÆLDENDE SANSNING

"Tulips" indgår i Plaths posthumt udgivne *Ariel* (1965) og består af ni strofer med hver syv urimede vers.⁷ Digtets lyriske jeg er sengeliggende, tydeligvis hospitalsindlagt, da digtet omtaler både anæstesilæger, kirurger og anonyme sygeplejersker. Sygeplejerskerne kommer og går, som "måger passerer ind over land i deres hvide kapper, / Mens de gør ting med deres hænder, den ene præcis som den anden". Med deres upersonlige tilstedeværelse og mågehvide kapper bidrager sygeplejerskerne til optegnelsen af det, man med Cleanth Brooks kan kalde et "plan" i digtet (Brooks 16). Det vil i den-

7 "Tulipaner" findes på både dansk og engelsk i Plath, *Ariel* 34-35, 124-125.

ne sammenhæng sige en stemning eller dimension i digtet, der opbygges gradvist af forskellige sproglige elementer, og som står i kontrast til andre elementer. Dette plan er tomt, sansebedøvet og afskåret fra verden, og til dets optegnelse bidrager også den "følelsesløshed", som følger af anæstesi-lægens "lysende nåle", og den "stilhed" og "indesneede" vinterfornemmelse, som rummets "hvide vægge" vækker hos det lyriske jeg. Her i vinterland-skabet kan det lyriske jeg konstatere: "Jeg er ingen". Og hun har da også "givet slip" på både sine besiddelser (sit "testel", sit "sengelinnet" og sine "bøger") og på sine "kærlige forbindelser".

Man kunne måske tro, at digtets beskrivelse af den sanselige følelses-løshed er skildret negativt eller indgår som del af en kritik af et fremmed-gørende hospitalsvæsen, men sådan er det ikke. Til oplevelsen af bedøvelse og af at være "ingen" knytter sig tværtimod en "fredfuldhed" og en "renhed", som det lyriske jeg efterstræber.

Jeg ville ikke have blomster. Jeg ville bare
Ligge med opadvendte hænder og være helt tom.
Så frit det er, du aner ikke hvor frit –
Freden er så stor, at det svimler for en,

Fredfylden er en fuldstændig passivitet, en tomhed og en afkobling fra verden, som et par vers senere bliver sammenlignet med dødens fred. Det er et motiv, man genfinder i Plaths roman *The Bell Jar* (1963), hvor hovedper-sonen Esther efter at have gået gennem "det jazzede og hektiske New York" lægger sig i et badekar og lader sine omgivelser skylle væk: "alle opløser sig og glider bort, og ingen af dem betyder længere noget. Jeg kender dem ikke, jeg har aldrig kendt dem, og jeg er meget ren" (Plath, *Glasklokken* 29). I badekarret renser hun sig for både det smuds, hun i konkret forstand har fået på sig ved at vandre gennem sommernatten og i overført forstand ved gennem hele aftenen at have været udsat for overvældende sanseind-tryk. Mens badet i *The Bell Jar* forvandler al snavsen "til noget rent" (Plath, *Glasklokken* 29), så bryder de uønskede blomster i det første af de fire cite-rede vers fra "Tulips" omvendt forstyrrende ind i den vinterlige fredsom-melighed. Digtet og romanen deler altså kontrasten mellem det rene og det hvide på den ene side og de forstyrrende, overvældende sanseindtryk

på den anden, og i digtet vokser intensiteten af den kontrast gradvist, men den introduceres faktisk allerede i digtets første vers: "Tulipanerne er for pirrelige, det er vinter her". De tulipaner, som har givet digtet sit navn, er den mest invasive kontrast til det sansebedøvede, vinterhvide plan.

Her kan man for et øjeblik standse op og hæfte sig ved digtets uvante hierarki mellem opvakte og bedøvede sanser. I *Sensory Experiments: Psychophysics, Race, and the Aesthetics of Feeling* (2020) analyserer Erica Fretwell det sene 1800-tals sansefilosofi og dens udbredelse i en senere amerikansk populærkulturel sammenhæng. Hun viser blandt andet, at den indflydelsesrige psykofysiker Gustav Fechner nok advarede mod en "nervøs sensitivitet", der gjorde, at en persons nerver blev "overdrevet affekteret af og modtagelig over for ydre påvirkning" (Fretwell 15). Han gjorde imidlertid samtidig gældende, at det var til menneskets eller "organismens" fordel at kunne differentiere og fortolke de fineste "sensoriske stimulationer", fordi perceptionen af "komplekse sensoriske strukturer [...] afstemmer dets interne processer med det ydre miljø". (15-16). "Sansemæssig følsomhed", skriver Fretwell om måden Fechners ideer kom til at cirkulere i den efterfølgende periode, "skaber menneskelig udvikling ved at bringe det indre liv og den ydre verden i mere perfekt forbindelse med hinanden" (16). Det er magtpåliggende for Fretwell at vise, hvordan Fechners ideer om sanseevnens eller den "perceptuelle sensitivitets" evolution blev flettet ind i periodens racistiske tankegods (gæt selv hvilke befolkningsgrupper, der antoges at have de fineste sanseapparater), men i denne sammenhæng kan man konstatere noget andet. Mens Fechner baner vejen for en genkendelig ide om, at fintmaskede sanseapparater vidner om en særlig tæt forbindelse mellem subjekt og verden, så synes Plaths lyriske jeg omvendt at være på linje med neurodivergente forskere som Yergeau, Loftis og Chapman, når hun betoner sanseindtrykkenes uvelkomne intensitet. Det åbne sanseapparat producerer her mere friktion end *flow* mellem subjekt og verden.⁸

Når hospitalspatienter som det lyriske jeg i "Tulipaner" modtager en blomsterbuket, er det vanligtvis udtryk for en omsorgsgestus fra de

8 Se Edgar for et alternativt og mere positivt turneret bud på, hvordan man kan forstå sammenhængen mellem neurodivergens, tid og *flow*.

nærmeste og for et ønske om at påminde den syge om livet, farverne og genopblomstringens mulighed. I digtet er tulipanerne imidlertid alt for levende, og de giver anledning til en type af overvældende sansning, som er karakteristisk for Plath.

Tulipanerne er fra første færd for røde, de gør ondt på mig.
Selv gennem cellofanpapiret kunne jeg høre dem ånde
Svagt, gennem deres hvide svøb, som en rædselsfuld baby.
Deres rødhed taler til mit sår, svarer til det.
De er snedige; de synes at flyde ovenpå, men de tynger mig ned,
Bestyrter mig med deres pludselige tunger og deres farve,
Et dusin røde blylodder om min hals.

I kontrast til de vinterhvide hospitalsvægge er tulipanernes rødhed for kraftig, indtrykket ligefrem smertefuldt. Derudover vækker de en dobbelt synæstetisk oplevelse, idet, for det første blomsternes røde farve (synsindtryk) taler (lyd) til det lyriske jeg. For det andet gælder det, at blomsterne, der igennem cellofanpapiret nok kan både ses og duftes, her i stedet ånder *hørbart* på en måde, der straks sammenlignes med lyden af en rædselsfuld baby. Den sammenligning inviterer til at læse den voldsomme sanssemæssige reaktion på blomsten som en forskudt reaktion på det barn og den ægtemand, der også omtales i digtet. Og det personlige mellemværende med tulipanerne forstærkes da også yderligere, når blomsterrødheden i det citerede fjerde vers bliver knyttet til det lyriske jeks krop: "Deres rødhed taler til mit sår, svarer til det". Men mest dramatisk er de afsluttende vers' druknebillede. Det introduceres som en variation af den vandmetaforik, der allerede blev introduceret i digtets begyndelse, som ellers var domineret af det fredfyldte vinterplan. I de tidlige strofer hed det, at "Min krop er en lille sten for dem [sygeplejerskerne], de passer den som vand / Passer små sten, det skal løbe over, glatter dem blidt". Mens vandet altså indledningsvis blev brugt til at skabe en harmonisk sammenligning mellem bækkens puslen om småstenene og sygeplejerskernes puslen om det lyriske jeg, så bliver vandet nu efter tulipanernes ankomst brugt til at fremmane billedet af en truende druknedød. Den reaktion på en buket tulipaner kunne man kalde overdreven eller hyperbolsk, men man er i virkeligheden mere tro mod digtet, hvis man tilbageholder den dom og med Yergeau konstaterer, at

følelsen af druknedød nok er intens og uønskværdig, men ikke desto mindre den naturlige følge af det givne sanseindtryk i netop denne situation. Druknebilledet skal i øvrigt dukke op igen senere i digtet.

Sammenligningen mellem blomsterne og babyen giver tulipanerne nogle familiemæssige konnotationer, som bliver foregrebet allerede i tredje strofes to sidste vers: "Min mand og mit barn der smiler fra familiefotografiet. / Deres smil borer sig ind i min hud, små smilende kroge". Den metaforiske lighed mellem familiemedlemmernes smil og små smilende kroge kan igen læses som et billede på en dysfunktionel familiær situation. Måske består lisen ved hospitalsindlæggelsen i at komme væk fra livet i en småbørnsfamilie? Og måske bliver barnets smil lignet med en krog, der borer sig ind i det lyriske jeks hud, fordi familien som en anden fisker forsøger at trække det lyriske jeg op af det fredfyldte vand og tilbage i den hjemlige sfære? Eller måske skyldes krogbilledet, at lisen forbundet med fraværet fra familien er iblandet et smertefuldt samvittighedsnag? Den type af familiedystopiske læsninger ville være i overensstemmelse med Frieda Hughes pointe om, at Plaths ægteskabelige og familiemæssige krise indgår som en vigtig tematik i hele *Ariel* (Hughes i Plath, *Ariel* 10). Men læser vi i stedet fotografiet og tulipanerne uafhængigt af den familiære situation, så er de begge eksempler på det, som interesserer mig mest i digtet, nemlig den på én gang overvældende og ufrivillige sansning; en type af sansning, hvor mødet mellem subjekt og verden, og her skeler jeg til Ahmed, ikke er en gnidningsfri oplevelsen af *flow*, men derimod invaderende som en krog i huden og tyngende som et blylod om halsen. Den ufrivillige erindring beskrives endnu tættere i syvende og ottende strofe:

Ingen vågede over mig før, nu er jeg overvåget.
Tulipanerne vender sig mod mig, og vinduet bag mig,
Hvor lyset en gang om dagen breder sig for så langsomt at tynde ud,
Og jeg ser mig selv, flad og latterlig, en papirstynd skygge
Mellem solens øje og tulipanernes øjne,
Og jeg har intet ansigt, jeg har villet udviske mig selv.
De livfulde tulipaner æder min ilt.

Før de kom var luften rolig nok,
Den kom og gik, det ene åndedrag efter det andet, uden postyr.

Så sad tulipanerne fast i den med en høj lyd.
Nu flår og hvirvler luften omkring dem som en flod
Flår og hvirvler omkring en sunken, rustrød motor.
De koncentrerer min opmærksomhed, som var lykkelig
Over at kunne lege og hvile uden at skulle tage stilling til noget.

Hvad sker der her? I den første af de to strofer kan man iagttage en omvendning af subjekt-objekt-relationen, som er typisk for Plath. Omvendningen betyder, at det er tulipanerne, som er "livfulde", som "æder" og som i deres ledtog med solen har "øjne", der overvåger det lyriske jeg. Med billedsproglige begreber kan man tale om en besjæling, men hvis man skulle visualisere sansesituationen, må man forestille sig, at tulipanerne på bordet vender sig i takt med, at solen på den anden side af hospitalssengen bevæger sig hen over det udsnit af himlen, man kan se gennem rummets vindue. Det er en langsom sansning, fordi den forløber over de timer, det tager solen at bevæge sig hen over himlen, og det er en detaljefokuseret sansning, hvor det lyriske jeg længe påvirkes voldsomt af blomstens utroligt langsomme bevægelse. Med queerteoretikeren Elizabeth Freeman kan man konstatere, at sansningen har en temporalitet, at den foregår i et langt langsommere tempo end det konventionelle familielivs sociale rytmer – det Freeman kalder "krononormativiteten" – tilsiger (Freeman 3). Under alle omstændigheder efterlader situationen det lyriske jeg i en udsat mellemposition, fanget mellem de alt for røde og alt for livlige tulipaner på den ene side og solens øje på den anden. I skærende kontrast til de livsduelige tulipaner ser det lyriske jeg på sig selv som udvisket, uden ansigt og som en papirstynd skygge. Med en gådefuld formulering hedder det, at "tulipanerne æder min ilt"; gådefuld, fordi tulipanerne hidtil, om end på en uønsket måde, har inspireret til liv, og dermed, skulle man synes, snarere tilføjer end fjerner ilt fra lokalet. Men her – sådan læser jeg i hvert fald passagen – er de associationer, der knytter sig til liv og død, sansning og bedøvelse, vendt på hovedet på en måde, så tulipanerne trækker det lyriske jeg væk fra den fredfyldte død og altså fastholder jeget i det pinefulde liv i stedet for at lade det trække vejret fredfyldt i det hinsides.

Den anden af de to strofer udvikler det gådefulde billede af de åndende tulipaner yderligere og knytter det til andre af digtets motiver. Det

indledende vers gentager beskrivelsen af et før og et efter tulipanernes ankomst. Hvor der før var ro, sidder tulipanerne nu fast i luften med en høj lyd, og luften flår og hvirvler om tulipanerne som floden omkring en sunken, rustrød motor. I tredje strofe puslede sygeplejerskerne om det lyriske jeg, som bækken puslede om småstenene, men nu er det luften, der højlydt hvirvler omkring tulipanerne, som floden hvirvler om den sunkne rustrøde motor. Den rustrøde motor kan på grund af sin farve og motorens associationer til fremdrift læses som billede på de alt for vitale tulipaner, men i tredje strofe var det omvendt det lyriske jeg, og ikke tulipanerne, der var beskrevet som en småsten i bækken, og druknebilledet knytter sig konsekvent til det lyriske jeg. Dermed er det måske mest præcist at forstå den rustrøde motor som et dobbeltydigt billede, der på én gang kan læses som reference til tulipanerne og det lyriske jeg selv, måske endda til det lyriske jeks bankende røde tulipanblomstformede hjerte, der ligger som en rustrød motor på flodens bund. På den måde konnoterer tulipanerne her igen en uønsket form for overvældende vitalitet, der har den dobbelthed i sig, at de både udgør en ydre og en indre livskraft, der modarbejder jegets ønske om bedøvelsens ro. De to afsluttende vers specificerer endelig, at blomsterne fokuserer det lyriske jeg, tvinger hendes opmærksomhed ud i verden, mens hun ellers nød hospitalsstuens anæstetiske og ufokuserede vinterdøs.

KONKLUSION

Det moderne, omstillingskrævende arbejdsmarked stiller ligesom den teknologiske opmærksomhedsøkonomi kontante krav til vores evne til at bearbejde sansninger, til at målrette vores opmærksomhed og til at gøre det med et smil, så vi fremstår som attraktive kontakter i et fagligt-personligt netværk. Den form for kapitalisme er emotionelt drænende og sygeliggørende, og den er særligt problematisk, skriver Chapman, for personer, der af neurologiske grunde ikke kan imødekomme de bestemte krav, som stilles netop her. Hvis vi vil indrette mere inkluderende og mindre sygeliggørende uddannelsesinstitutioner, arbejdspladser og offentlige rum, kan vi passende forsøge at forstå, virkelig forstå, at mennesker sanser verden

forskelligt. Det er en vanskelig erkendelse, anfører Loftis, fordi den udfordrer vores ide om en "delt virkelighed" (12), og måske er det naivt, men jeg mener, at litteraturen og kunsten er et nyttigt sted at gå på opdagelse i den erkendelsesproces, fordi den som et andet arkiv tilbyder os adgang til så mange og så forskelligartede typer af sanseerfaring.

Som de fænomenologisk orienterede queerteoretikere Sara Ahmed og Elizabeth Freeman har vist, så er adgangen til sociale rum og temporale rytmer fyldt med modhager for nogle kroppe. De beskriver begge en type af queer friktionserfaring, der har en klar politisk komponent, og deres måde at bedrive kritisk kulturanalyse har inspireret mit forsøg på at forbinde Plaths "Tulipaner" med den aktuelle neurodiversitetstænkning. I en læsning af Plaths digt kunne man nærme sig Ahmed og Freeman mere endnu ved yderligere at betone de antydende køns- og kernefamiliemæssige forventninger, der sammen med tulipanerne vækker det lyriske jugs ubehag. Sådan et kønnet forventningspres løber gennem hele *Ariel*, ligesom det spiller en central rolle i *The Bell Jar*. Men der er også noget andet på færde i digtet, som bliver tydeligt, allerede når det lyriske jeg klemmer sit hoved ned mellem hospitalssengens pude og lagen og sammenligner sig selv med et "øje mellem to hvide låg, der ikke vil lukkes". Her oplever jeget en type af ufrivillig og overvældende sansning. I pagt med Freeman har den sanseerfaring en temporal dimension, fordi den foregår i en slags udstrakt slowmotion, men med Ahmed har den også en rumlig dimension, idet jeget er som en fange midt mellem solens og blomsternes overvågende øjne. Herudover kan synsindtrykket af et fotografi påføre jeget en taktil smerte, når det gennemborer hendes hud, som var det en krog, og blomsterne kan udsende skrigende lyde gennem cellofanpapir og tynde jeget ned, som var de blylodder. De voldsomme og synæstetiske beskrivelser kan naturligvis ikke overføres 1:1 til diskussionen om neurodivergent sansning, men de giver ikke desto mindre sprog til en uvanlig sansemæssig intensitet, som i andre klædedragter går igen i neurodivergentes beskrivelser af deres friktionsfyldte møder med virkeligheden, sådan som fremhævelsen af "autistetnografiske" tekstpassager for oven har vist (Yergeau 26).

Min pointe er med andre ord ikke, at Plath eller hendes digt er neurodivergent – det første ville være at lægge hende ord i munden, det andet

en mærkelig menneskeliggørelse af en litterær tekst – men derimod, at hendes lyrik rummer sproglige billeder, der bedre end de fleste tekster, jeg kender, kan give sprog og form til overvældende og atypiske sanseerfaringer. Dermed kan den også være fødselshjælper for en refleksion over sanseerfaringers subjektive forskellighed og for en diskussion om den virkelighed, vi deler, selv når vi sanser og bebor den vidt forskelligt.

JONAS ROSS KJÆRGÅRD, ph.d., lektor i Litteraturhistorie, Aarhus Universitet. Seneste publikation er *Hoffet, Gaden, Parlamentet: Portræt af Den Franske Revolution* (Aarhus Universitetsforlag, 2025).

NEURODIVERSITY AND LITERATURE

The Phenomenology of Happiness, the Politics of Sensation, and the Tulips of Sylvia Plath

Since the late 1990s, neurodiversity has become an increasingly important concept in political and academic debates about neurological differences. In contrast to psychiatric diagnoses such as autism and ADHD, the concept of neurodiversity was coined by a group of people who tried to make sense of the marginalization they experienced when unsuccessfully attempting to fit in with societal norms. In this article, I present the neurodiversity paradigm through readings of Sonya Freeman Loftis, M. Remi Yergeau, and Robert Chapman, and I suggest ways of combining it with the study of literature. I draw inspiration from phenomenologically oriented queer theorists such as Sara Ahmed and Elizabeth Freeman, and I argue that a focus on sensation and particularly overwhelming sensations can be a fruitful way of introducing neurodiversity into literary studies. As a way of developing the analytical potentials of the theoretical reflections, the article ends with an analysis of the sensorial situation in Sylvia Plath's poem "Tulips", published posthumously in *Ariel* in 1965.

KEYWORDS

DK: Neurodiversitet; Sylvia Plath; Sansning; Affekt

EN: Neurodiversity; Sylvia Plath; Sensation; Affect

LITTERATUR

- "ADHD in the Criminal Justice System: A case for change". Online: https://www.adhdfoundation.org.uk/wp-content/uploads/2022/06/Takeda_ADHD-in-the-CJS-Roundtable-Report_Final.pdf
- Ahmed, Sara. "Hvorfor lykke, hvorfor nu?". *Kultur og Klasse*, 121, 2016: 15-44. DOI: <https://doi.org/10.7146/kok.v44i121.23720>
- Berardi, Franco "Bifo". *The Soul at Work: From Alienation to Autonomy*. Los Angeles: Semiotext(e), 2009.
- Berger, Nicholas Permin, Nanna Høygaard Lindeberg og Christina Mohr Jensen. "Resocialisering af indsatte og tilsynsklienter med opmærksomhedsforstyrrelse – Viden og anbefalinger", 2017. Online: <https://www.vive.dk/da/udgivelser/resocialisering-af-indsatte-og-tilsynsklienter-med-opmaerksomhedsforstyrrelse-4z6gy9xq/>
- Boltanski, Luc & Ève Chiapello. *Le nouvel esprit du capitalisme*. Paris: Gallimard, 1999.
- Botha, Monique, R. Chapman, M. G. Onaiwo, S. K. Kapp, A. S. Ashley, og N. Walker. "The neurodiversity concept was developed collectively: An overdue correction on the origins of neurodiversity theory". *Autism*, 28:6, 2024: 1591-1594. <https://doi.org/10.1177/13623613241237>
- Brooks, Cleanth. *Poetisk struktur*. Aarhus: Munksgaard, 1968.
- Chapman, Robert. *Empire of Normality: Neurodiversity and Capitalism*. London: Pluto Press, 2023.
- Dahl, Olivia og Emil Falster. "Handicap som fraværende tilstedeværelse". *Forskning i pædagogers profession og uddannelse*, 8:1, 2024: 12-20. DOI: 10.7146/fppu.v8i1.144783
- Edgar, Helen. "Monotropic Time: Autistic AUDHD Experiences, Monotropism, and Neuroqueer Temporalities". Online: <https://autisticrealms.com/monotropic-time/>
- Ehrenberg, Alain. *Det udmattede selv. Depression og samfund*. København: Informations Forlag, 2010.
- Fazel, S., & Favril, L. "Prevalence of attention-deficit hyperactivity disorder in adult prisoners: An updated meta-analysis". *Criminal Behaviour & Mental Health*, 34(3), 2024, 339-346. <https://doi.org/10.1002/cbm.2337>
- Frazer-Carroll, Micha. *Mad World: The Politics of Mental Health*. London: Pluto Press, 2023.
- Freeman, Elizabeth. *Time Binds: Queer Temporalities, Queer Histories*. Durham and London: Duke University Press, 2010.
- Fretwell, Erica. *Sensory Experiments: Psychophysics, Race, and the Aesthetic of Feeling*. Durham and London: Duke University Press, 2020.
- Kølves, Kairi, Cecilie Fitzgerald, Merete Nordentoft, Stephen James Wood & Annette Erlangsen. "Assessment of Suicidal Behaviors Among Individuals with Autism Spectrum Disorder in Denmark". *JAMA Network Open*. 4(1), 2021. DOI: 10.1001/jamanetworkopen.2020.33565
- Loftis, Sonya Freeman. *Imagining Autism: Fiction and Stereotypes on the Spectrum*. Indiana: Indiana University Press, 2015.

- Loftis, Sonya Freeman. "Dear Neurodiversity Movement: Put Your Shoes On". *Manifestos for the Future of Critical Disability Studies* (red. Katie Ellis, Rosemarie Garland-Thomson, Mike Kent, Rachel Robertson). London: Routledge, 2018.
- Meyer, Bente. "Ekstraordinære kroppe: køn, krop og invaliditet i nyere disability teori". *Kvinder, køn & forskning*, 1, 2003: 58-69.
- Plath, Sylvia. *Glasklokken*. Oversat af Olga Ravn og Mette Moestrup. København: Gyldendal, 2016.
- Plath, Sylvia. *Ariel: Den oprindelige udgave*. Oversat af Peter Laugesen. København: Basilisk, 2017.
- Rodas, Julia Miele. *Autistic Disturbances: Theorizing Autism Poetics from the DSM to Robinson Crusoe*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2018.
- Yergeau, M. Remi. *Authoring Autism: On Rhetorical and Neurological Queerness*. Durham: Duke University Press, 2017.
- Walker, Nick. *Neuroqueer Heresies: Notes on the Neurodiversity Paradigm, Autistic Empowerment, and Postnormal Possibilities*. Fort Worth, TX: Autonomous Press, 2021.

